

Bohdan Baranowski

Z dziejów polsko-gruzińskich stosunków kulturalnych z połowy XIX wieku : opisy Gruzji Mateusza Gralewskiego

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki
Humanistyczne 29, 175-182

1974

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego

Bohdan BARANOWSKI

**Z dziejów polsko-gruzińskich stosunków kulturalnych
z połowy XIX wieku (opisy Gruzji Mateusza Gralewskiego)**

Из истории польско-грузинских культурных отношений середины XIX в.
(описания Грузии М. Гралевского)

De l'histoire des rapports culturels entre la Pologne et la Géorgie vers la moitié
du XIXe s. (Description de la Géorgie par Mateusz Gralewski)

W literaturze polskiej zachowały się liczne opisy Kaukazu, które stanowić mogą ciekawe źródło do historii lub, etnografii tamtych krajów. W minimalnym stopniu były one wykorzystywane w dotychczasowych badaniach naukowych. Dopiero w ostatnich latach nastąpiło na tym polu pewne ożywienie. Wiąże się ono z rozwojem badań nad stosunkami gruzińsko-polskimi w przeszłości. Z tego zakresu ze strony gruzińskiej pisali: Jase Cincadze¹, Guram Zedginidze² oraz Polak z pochodzenia Stanisław Rawicz³, ze strony rosyjskiej Mark Żywow⁴, natomiast ze strony polskiej Jan Reychman⁵, Mieczysław Ingot⁶, Wacław Kubacki⁷, Bohdan Baranowski.⁸

Polska literatura z XVII i XVIII w. dotycząca Kaukazu nie była zbyt

¹ J. Cincadze: *Materiały k historii polsko-gruzińskich wzajemności XV—XVII w.*, Tbilisi 1966, s. 99; *id.*: *Stosunki polsko-gruzińskie w XV—XVII w.*, „Przegląd Orientalistyczny”, 1960, nr 33, s. 3—13.

² G. Zedginidze: *Iz istorii polsko-russkich diplomaticzeskich odnoszenij s Iranom (Diejatelnost' Bogdana Gurdżickogo)*, Tbilisi 1971, s. 23.

³ S. Rawicz: *Żiź'n i tworczestwo polskiego poeta Tadeusza Łada-Zabłockogo w Gruzii*, Tbilisi 1971, s. 28.

⁴ M. Żywow: *Polscy poeci kaukascy (Materiały biograficzne)*, „Pamiętnik Literacki”, 1959, t. 50, s. 563—591.

⁵ M. Ingot: *Polacy piszący na Kaukazie w pierwszej połowie XIX w.*, „Pamiętnik Literacki”, 1957, t. 46, s. 538—551.

⁶ J. Reychman: *Kaukaz*, w wyd. zbiorowym: *Polska i Polacy w cywilizacjach świata*, t. 1, Warszawa 1939; *id.*: *Polacy w górach Kaukazu do końca XIX w.*, „Wierchy”, 1954, t. 23, s. 19—58; *id.*: *Ze stosunków literackich polsko-gruzińskich w XIX w.*, „Przegląd Humanistyczny”, 1961, t. 5, nr 3, s. 119—124; *id.*: *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*; Warszawa 1972, s. 176—247 i in.

⁷ W. Kubacki: *Malwy na Kaukazie*, Warszawa 1969, s. 7—90.

⁸ B. Baranowski: *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku*, Łódź 1950, s. 212—214.

obfita. Pewne, nie zawsze zresztą zbyt ściśle wiadomości o Gruzji i Gruzinach podał w komentarzach do tzw. „pamiętników janczara” tłumacz języków wschodnich w polskiej służbie dyplomatycznej z pierwszej połowy XVII w., Samuel Otwinowski.⁹ Nie zachował się do naszych czasów, zniszczony w okresie drugiej wojny światowej, bardzo ciekawy opis geograficzny wybrzeży Morza Czarnego, sporządzony przez polskiego inżyniera wojskowego Sebastiana Adersa, który w latach czterdziestych XVII w., w związku z planami wojny z Turcją, w przebraniu kupca podróżował po tamtych terenach.¹⁰ Dla XVIII stulecia pewne znaczenie mają łacińskie prace Tadeusza Krusińskiego — polskiego zakonnika przebywającego przez wiele lat na terenie Persji i Kaukazu.¹¹ Zawartych zostało w nich wiele wiadomości dotyczących stosunków politycznych, gospodarczo-społecznych, a także etnograficznych południowego Kaukazu.

W XIX wieku zarówno Gruzja, jak i przeważająca część ziem polskich znalazły się pod panowaniem carskim. Nic więc dziwnego, że wzajemne stosunki pomiędzy przedstawicielami obu narodów poczęły stawać się coraz to bliższe. Wielu Polaków znalazło się na Kaukazie, szczególnie w latach 1830—1860, i odwrotnie — spora liczba Gruzinów przebywała na ziemiach polskich. W okresie wojen prowadzonych z góralami północnego Kaukazu władze carskie wysyłały tam wcielonych do rosyjskiego wojska Polaków z Królestwa Polskiego, jak również z terenu Ukrainy, Białorusi i Litwy. Według oceny pamiętnikarzy polskich z tego okresu, w szeregach armii carskiej na Kaukazie przebywało wówczas stale od 20 do 50 tysięcy Polaków, którzy stanowili około 20—30% żołnierzy i oficerów garnizonów kaukaskich. Prócz tego pewna liczba Polaków znajdowała się tam w carskiej służbie cywilnej, pracując jako lekarze, inżynierowie, czy nawet zwykli urzędnicy.

Inteligencja polska liczna była na Kaukazie szczególnie w latach 1830—1860. Przeważającą część młodzieży polskiej zaangażowanej w różnego rodzaju akcjach patriotycznych wysyłały władze carskie na Kaukaz i wcieślały do szeregów wojska. Wśród nich sporo było ludzi uzdolnionych, doskonale władających piórem. W garnizonach kaukaskich, szczególnie w Tbilisi, działała silna polska grupa literacka.

Dla badań nad historią lub etnografią Kaukazu znaczną wartość posiadają liczne polskie pamiętniki lub opisy tych krajów. Stosunkowo naj-

⁹ *Pamiętniki janczara*, Kraków 1912, s. 261. Znacznie ciekawszy materiał zawierała kopia, która znajdowała się w zbiorze rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie (sygnatura: Pol.F.IV.100), która uległa zniszczeniu w 1944 r.

¹⁰ Opis Sebastiana Adersa znajdował się w dziale rękopisów Biblioteki Krajskich w Warszawie (nr 2983). Również i on uległ zniszczeniu w 1944 r.

¹¹ T. K r u s i ń s k i: *Tragica vertentis belli persici historia per repertitas clades ab anno 1711 ad annum 1728 continuata*, Lwów 1740.

liczniejse są opisy północnego Kaukazu, gdzie w carskiej służbie wojskowej przebywało wielu Polaków. Wielu polskich autorów opisywało również Gruzję. Kilka drobnych szczegółów podał Stanisław Nowacki, wzięty do niewoli podczas wojen napoleońskich i wysłany na Kaukaz.¹² Z tych samych mniej więcej czasów pochodzi niezbyt zresztą ciekawy opis jezuity Józefa Suryna.¹³ Trochę później, około 1830 r. pisała o tym kraju niejaka Paulina K.¹⁴ Sporo ciekawych opisów Gruzji dał Leon Janiszewski¹⁵, który odgrywał dość dużą rolę w życiu kulturalnym Tbilisi w latach czterdziestych XIX w. Z kolei wymienić można opisy Ksawerego Pietraszkiewicza¹⁶, Adama Idzkowskiego¹⁷, Henryka Dzierżka¹⁸, Jana Załuskiego¹⁹, Wincentego Dawida²⁰, Juliusza Strutyńskiego²¹, Michała Butowt-Andrzejkowicza²², Władysława Strzelnickiego²³, czy też trochę późniejsze Romualda Klonowskiego.²⁴ Specjalną uwagę należałoby może zwrócić na opisy Gruzji, jakie dał Kazimierz Łapczyński — postać nadzwyczaj interesująca: nie tylko wybitny botanik, który zajmował się badaniami nad roślinnością Kaukazu, ale również doskonały znawca literatury gruzińskiej, który na język polski tłumaczył znakomite dzieło Szoty Rustawelego.²⁵

¹² S. Nowacki: *Podróże do Georgii w czasie mojej niewoli w Rosji odbyte w roku 1813, 1814 i 1815*, Poznań 1833.

¹³ List księdza Józefa Suryna T. J. opisujący podróż z Mosdoką przez góry Kaukaz ku miastu Tyflis, „Miesięcznik Połocki”, 1818.

¹⁴ Paulina K.: *Wspomnienia z Gruzji*, „Niezapominajka”, Warszawa 1839.

¹⁵ L. Janiszewski: *Obrazy i myśli z podróży do Tyflisu z 1841 r. odbytej*, „Rubon”, 1849, t. 10; *Pielgrzymka do mogiły Aleksandra Gribojedowa na górę św. Dawida w Tyflisie*, „Biblioteka Warszawska”, 1843, t. 3. Por. M. Inglot: *Janiszewski Leon (1810—1861)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962—1964, s. 525—526.

¹⁶ K. Pietraszkiewicz: *Wyjątki z niedrukowanych dotąd pamiętników*, „Dziennik Domowy”, 1841.

¹⁷ A. Idzkowski: *Wspomnienia Kaukazu*, „Biblioteka Warszawska”, 1943, t. 2.

¹⁸ H. Dzierżek: *Wspomnienia Kaukazu*, „Athenaeum” 1843, t. 4.

¹⁹ J. Z[alęski]: *Tyflis*, „Dziennik Warszawski”, 1854, nr 65 i in.

²⁰ W. Dawid: *Wspomnienia z podróży i wycieczek po Kaukazie*, „Biblioteka Warszawska”, 1854, t. 3, 1855, t. 2.

²¹ J. Strutyński: *Miscellanea*, Wilno 1855; *Kilka badań geologicznych i dziejowych Kaukazu*, Berlin 1857.

²² M. Butowt-Andrzejkowicz: *Szkice Kaukazu*, t. 1—2, Warszawa 1853.

²³ W. Strzelnicki: *Szkice Kaukazu*, Żytomierz 1860.

²⁴ R. Klonowski: *Wycieczki po Kaukazie i Gruzji*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1875, t. 1.

²⁵ A. Ślusarski: *Kazimierz Łapczyński. Wspomnienia pośmiertne*, „Wszehświat”, 1893, t. 12, nr 1, s. 1—4; A. Zaleski: *Kazimierz Łapczyński. Kilka słów wspomnień*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1893, t. 14, s. 71—77; W. E. Radzikowski: *Przyczynek do wspomnień o ś.p. Kazimierzu Łapczyńskim*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1905, t. 26, s. 35—43.

Ze wszystkich polskich pamiętników i opisów Kaukazu z tego okresu najważniejsze znaczenie ma niedoceniona w dotychczasowych badaniach książka Mateusza Gralewskiego, wydana drukiem dopiero w 1877 r. pod tytułem *Kaukaz*, z podtytułem *Opisanie kraju. Ludność. Zwyczaje i obyczaje*.²⁶ Książka ta poprzedzona została zresztą szeregiem artykułów tego autora o tematyce gruzińskiej.²⁷

Autor opisu zasługuje na specjalną uwagę. Urodził się on w 1826 r. we wsi Mazew niedaleko Łęczycy. Był synem prostego chłopca i jego prawdziwe nazwisko brzmiało Grała. Młodym chłopcem, zdradzającym już od dzieciństwa niepospolite zdolności, zainteresował się dzierżawca wsi Mazew, jeden z poważniejszych uczonych z pierwszej połowy XIX w., profesor prawa uniwersytetu warszawskiego, Wacław Aleksander Maciejowski.²⁸ Dzięki niemu Mateusz Grała oddany został do szkoły w Łęczycy, w której zapisano go pod nazwiskiem Gralewskiego. Jako 17-letni chłopiec aresztowany w 1843 r. za działalność patriotyczną, wysłany został w 1844 r. do służby wojskowej na Kaukaz, gdzie przebywał przez 12 lat (1844—1856). Po powrocie do Warszawy brał żywy udział w pracach konspiracyjnych, publikował wiele pism, odegrał dość dużą rolę w powstaniu styczniowym, po którego upadku przebywał na emigracji w zachodniej Europie. Następnie wrócił do Galicji, gdzie zajmował się badaniami etnograficznymi i tam wydał swoją książkę o Kaukazie. Zmarł w 1891 r.²⁹

Trudno jest dokładnie ustalić, w jakich latach Gralewski przebywał w Gruzji. Podczas swego dwunastoletniego pobytu na Kaukazie stosunkowo najdłużej zatrzymał się w Dagestanie, który był wówczas teatrem działań wojennych. Kilkakrotnie bawił przez dłuższy czas w Tbilisi, zwiedził dość dokładnie znaczną część Gruzji, a nawet Azerbejdżan i Armenię.

W opisach Gruzji Gralewski sporo miejsca poświęcił sytuacji ludu gruzińskiego. Z nieukrywaną sympatią pisał o ciężkim położeniu gruzińskiego chłopca: „Lud pozostawał w niewoli. Feudałowie się o niego nie upominali, a władze też o niego nie dbały”.³⁰ W notatkach swoich z zachwytem pisał o uczciwości gruzińskiego chłopca: „Obyczaje jego pozostały też same prawie co i dawniej [...] Liczba przestępstw zwyczajnych bywa

²⁶ M. Gralewski: *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli. Opisanie kraju. Ludność. Zwyczaje i obyczaje*, Lwów 1877, ss. 560.

²⁷ M. Gralewski: *Kilka słów o Gruzinach*, „Braterstwo”, 1865, t. 3; Bendlikon 1865; *Polacy na Kaukazie*, „Dziennik Literacki”, 1869; *Gruzja z Osetią*, „Sobótka”, 1875, t. 3.

²⁸ J. Bardach: *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współczesni*, Wrocław 1971, s. 299—307; *W kręgu Wacława Maciejowskiego*, „Kwartalnik Historyczny”, 1972, t. 79, s. 371—378.

²⁹ J. Reychman, M. Tyrowicz: *Gralewski Mateusz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław 1959, s. 540—541.

³⁰ Gralewski: *Kaukaz*, s. 379.

bardzo mała [...] Nie słyhać prawie o złodziejstwie lub rozbojach. Domy u Gruzinów, nawet w Tyflisie, nie zamyka się na żadne zamki”.³¹ Pisał o ruchach chłopskich w Mingrelii po zakończeniu wojny krymskiej, które stłumione zostały przez wojsko sprowadzone na prośbę księżnej Dadiani, a także o ruchach chłopskich w Swanetii.

Zachwycony gruzińską pieśnią ludową Gralewski — człowiek o dużych uzdolnieniach poetyckich — dokonał kilku przekładów jej na język polski. Z pewnością są to jedne z najciekawszych przekładów poezji gruzińskiej na język polski. Chociaż nie wiemy, w jakim stopniu tłumacz opanował język gruziński, można jednak przypuszczać, że znajomość ta była raczej dość słaba i że tłumaczył on teksty pieśni za pośrednictwem języka rosyjskiego, a nie bezpośrednio z gruzińskiego na polski. Warto jeszcze dodać, że w swym opisie Gruzji zamieścił duże fragmenty z Rustawelego.

Sporo miejsca poświęcił Gralewski opisom życia stolicy Gruzji i jej historii. Zwracał w nich uwagę na pomieszanie różnych stylów budownictwa w architekturze miasta, gdzie występowały obok siebie: typowe budownictwo kaukaskie i typowo zachodnioeuropejskie. Opisywał Gralewski „cytadelę Tyflisu” — zamek metechski, sobór sioński i inne cerkwie. Ze zrozumiałych przyczyn trochę więcej uwagi poświęcił kościołowi katolickiemu, który w tym mieście istniał od XIV w. Był to wówczas zwykły drewniany budynek, według Gralewskiego, bardzo podobny do wiejskich kościołów polskich, obsługiwany ongiś przez zakonników włoskich z zakonu kapucynów. W tym okresie, gdy Gralewski bawił w Tbilisi, znajdowali się przy nim księża polscy i ormiańsko-katolicy. W bardzo dokładny i obrazowy sposób opisywał Gralewski łaźnie w tym mieście oraz specyficzne znaczenie, jakie odgrywały one w życiu towarzyskim stolicy Gruzji.

Sporo miejsca w swych pamiętnikach poświęcił Gralewski opisom życia kulturalnego stolicy Gruzji. Pisał o wydawanych tam czasopismach gruzińskich. Z dużym uznaniem odnosił się do działalności literackiej Aleksandra Czawczawadze, Grzegorza Orbelianiego, czy Georgiego Eristawiego. W ciekawy sposób przedstawił rozmowy, jakie prowadził w Tbilisi z jednym z przedstawicieli młodej radykalizującej inteligencji gruzińskiej. Nie chcąc narazić go na represje ze strony władz carskich, Gralewski nie wymienił jego nazwiska, lecz podał tylko pierwsze litery, mianowicie „Dż”. Zwracał uwagę na pewną paralelę istniejącą pomiędzy historią Polski a historią Gruzji. Tym, co najbardziej interesowało przedstawiciela radykalnej inteligencji gruzińskiej, była historia powstań polskich oraz propagandy prowadzonej wśród polskich mas ludowych. Z relacji Gralewskiego wyraźnie widać, jak dużą sympatią cieszyli się wówczas Polacy w postępowej opinii gruzińskiej. W swej książce Gralewski zamieścił

³¹ *Ibid.*, s. 384.

wzmianki o istniejących w stolicy Gruzji szkołach, o tym, jak mało było w nich nauczycieli Gruzinów. Przedmiotem jego uwagi było również życie kulturalne Ormian w Tbilisi, a więc wydawane tam książki ormiańskie i czasopisma³².

Gralewski dość dużo pisał o życiu Polaków w stolicy Gruzji, gdzie przebywało wówczas bardzo wielu zarówno wojskowych, jak i cywilów. Jako ciekawostkę można podać, że w tamtym okresie niekiedy spotkać można było na wielojęzycznych szyldach znajdujących się nad wejściami do zakładów gastronomicznych, również i napisy w języku polskim.

W Tbilisi i w innych miastach, w których znajdowały się większe garnizony wojskowe, funkcjonowały wówczas zakupione za wspólne pieniądze przebywających tam Polaków dość duże, nawet biblioteki z polskimi książkami. W oficjalnych kalendarzach wydawanych w drukarni namiestnictwa wykazy świąt rzymsko-katolickich podawane były w języku polskim. Przebywający dość licznie w Tbilisi młodzi polscy pisarze i poeci mieli zamiar wydawać tam pismo literackie w języku polskim. Ze względu jednak na obawy przed cenzurą i niechętnie stanowisko władz carskich projekt ten nie został zrealizowany.³³

Gralewski podawał też informacje o śladach dawnych żywych stosunków handlowych, jakie łączyły Polskę z krajami Kaukazu. Oto jeszcze w połowie XIX w. dość często można było znaleźć polskie monety z XVII wieku, szczególnie z wizerunkami króla polskiego Zygmunta III. U jednego z jubilerów widział całe naczynie tych monet przeznaczonych do stopienia, z których nabył kilkanaście sztuk.³⁴ Wspominał też o napisie w języku łacińskim, jaki znajdował się na kamieniu wmurowanym w meczecie w okolicach Szemachy: *Polonus Joannes Dembovscius fecit 1618* („zbudował Polak Jan Dembowski w 1618 r.”).³⁵

Ciekawe były uwagi Gralewskiego o przyjaźni, jaka łączyła Gruzinów i Polaków odbywających służbę w wojsku carskim. Ze szczególnie dużą sympatią odnosił się do Polaków służących w okresie wojny krymskiej na północnym Kaukazie generał Orbeliani. Gdy po zdobyciu Sewastopola przez wojska francuskie i angielskie w carskim wojsku robiono Polakom szykany, posądzając ich o skryte sympatie dla Francji, generał Orbeliani w bardzo zdecydowany i energiczny sposób stanął w obronie niesłusznie szykanowanych oficerów i żołnierzy polskiego pochodzenia. Jego też opiece bardzo dużo zawdzięczali Polacy przebywający w garnizonach północnego Kaukazu.

³² *Ibid.*, s. 366—376.

³³ *Ibid.*, s. 519—520.

³⁴ *Ibid.*, s. 319.

³⁵ *Ibid.*, s. 330.

Ciekawe wiadomości podawał Gralewski o tym, z jaką dużą sympatią przyjmowani byli w Gruzji w latach 1831—1832 żołnierze polscy — uczestnicy powstania listopadowego, którzy następnie przymusowo zostali wcieleni do carskiej armii. A chociaż działo się to na kilkanaście lat przed przybyciem Gralewskiego na Kaukaz, wspomnienia sympatii, jaką darzyło społeczeństwo gruzińskie polskich bojowników o sprawę postępu społecznego, były bardzo silne.

Praca Mateusza Gralewskiego przynosi olbrzymi materiał do historii i etnografii zarówno Gruzji, jak i innych krajów kaukaskich połowy XIX w., prawie zupełnie nie wyzyskany przez naukę radziecką.³⁶

Po wojnie krymskiej, a szczególnie po 1860 r., liczba Polaków przebywających na Kaukazie dość poważnie zmniejszyła się. Nawiązane już dość bliskie stosunki gruzińsko-polskie nadal zacieśniały się. We wzajemnych kontaktach literackich i naukowych dość dużą rolę odgrywał pochodzący z Wrocławia Artur Leist, który mimo niemieckiego nazwiska wyraźnie akcentował swe polskie pochodzenie. Był on autorem nadzwyczaj ciekawych opisów Gruzji³⁷, a jego działalność zasługuje z pewnością na monograficzne badania zarówno ze strony polskiej, jak i gruzińskiej.

Pod koniec XIX i w początkach XX w. polskie opisy Kaukazu i pamiętniki z pobytu w tamtych krajach pojawiają się rzadziej, chociaż w literaturze polskiej nadal ukazuje się sporo prac dotyczących tematyki kaukaskiej. Ze względu na ciekawy materiał z zakresu historii i etnografii Gruzji należy wspomnieć o opisach z podróży doskonałego botanika Edwarda Strumpfa³⁸ oraz literata Wacława Rogowicza.³⁹ Warto także wspomnieć o podróży na Kaukaz znakomitego polskiego pisarza Wacława Sieroszewskiego, późniejszego prezesa Polskiej Akademii Literatury. Był on między innymi autorem nadzwyczaj ciekawego artykułu, pisanego z wielką sympatią do Gruzynów, wydanego pod dość znamienym tytułem „Daleki kraj, o którym wiedzieć coś trzeba — Gruzja”.⁴⁰

РЕЗЮМЕ

В польской литературе сохранились многочисленные описания Кавказа, которые могут служить ценными источниками для изучения истории и этнографии этой страны. Большая их часть была создана в 1830—1860 гг., когда на Кавказ прибывало много поляков, насильственно забранных в царскую армию за па-

³⁶ Por. np. M. Koswien: *Materiały po istorii etnografii Kawkazu w ruszkiej naukie*, „Kawkazskij Etnograficzeskij Sbornik”, 1955, t. 1 i in.

³⁷ A. Leist: *Szkice z Gruzji*, Warszawa 1886.

³⁸ E. Strumpf: *Obrazy Kaukazu. Kartki z podróży*, Warszawa 1900.

³⁹ W. Rogowicz: *Mozajka kaukaska*, Warszawa 1905.

⁴⁰ W. Sieroszewski: *Daleki kraj, o którym wiedzieć coś trzeba — Gruzja*, „Wyzwolenie”, 1928, nr 25.

триотическую деятельность. Одним из наиболее интересных польских описаний Кавказа, а особенно Грузии, является книга радикального политического и общественного деятеля Матеуша Гралевского, пребывавшего на Кавказе в 1844—1856 гг. После возвращения на родину Гралевский принимал участие в восстании 1863 года, потом эмигрировал. Он написал о Кавказе несколько книг, из которых самой значительной нам кажется книга „Кавказ”, изданная во Львове в 1877 г. Много страниц в этой книге посвящено Грузии. Гралевский описывал страну, ее жителей, много внимания уделяя этнографии Грузии и подчеркивая распространенные среди грузинской интеллигенции середины XIX века радикальные настроения.

R É S U M É

Dans la littérature polonaise on trouve plusieurs descriptions de la Caucasic, pouvant être une source importante pour la connaissance de l'histoire et de l'ethnographie de ces pays. Le plus grand nombre de ces descriptions datent de 1830 à 1860, quand plusieurs Polonais, incorporés dans l'armée tsarienne pour leur activité patriotique, séjournaient en Caucasic. Une des descriptions plus intéressantes de cette région, et surtout de la Géorgie, est contenue dans le livre de Mateusz Gralewski, activiste politique radical et socialiste polonais. Son auteur y séjourna de 1844 à 1856. Dès son retour dans le pays il prenait part dans l'insurrection de 1863, ensuite il a émigré. Il a écrit plusieurs travaux sur la Caucasic, dont le plus important est celui qui a été publié à Lvov en 1877 et intitulé *Caucasic*. Dans ce livre, l'auteur a consacré beaucoup de place à la Géorgie. Il décrivait le pays et ses habitants, il s'intéressait aux problèmes ethnographiques, il attirait l'attention sur les tendances radicales répandues dans le milieu des intellectuels géorgiens vers la moitié du XIXe s.